

<https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-322-5-22>

УДК 338.43:339.56(477)

Богдан ДУХНИЦЬКИЙ

ННЦ «Інститут аграрної економіки»

<https://orcid.org/0000-0002-5521-5602>

e-mail: duhnitskybogdan@gmail.com

РИНОК ОВОЧІВ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ: НОВІ ВИКЛИКИ

У статті розглянуто актуальні аспекти функціонування ринку овочів України, включаючи деталізацію товарної й регіональної структури виробництва. Наведено баланс овочевих культур за основними статтями їх використання. Виділено зміни, які відбулись в зовнішній торгівлі овочами і сприяли збільшенню її негативного сальдо. Особливо досліджено вплив війни та її наслідків на овочевий сектор нашої країни. Охарактеризовано нові тенденції ринку, переважно вимушені, які спостерігаються протягом 2022-2023 років і впливатимуть на його розвиток в найближчій перспективі.

Ключові слова: овочі, виклики, війна, трансформація, населення, перспективи.

Bogdan DUKHNYTSKYI

NSC "Institute of Agrarian Economics"

VEGETABLE MARKET AT THE PRESENT STAGE: NEW CHALLENGES

The article considers current aspects of functioning the vegetable market of Ukraine, including detailing the assortment and regional structure of production. Its dynamics is clearly divided into periods up to and including 2021 as well as beyond after. The balance of vegetable crops according to the main spheres of their utilization is presented. Their use for food needs is observed, depending on the volume of production and without a particular influence of export and import. The changes that took place in foreign trade in vegetables and contributed to the increase of its negative balance are highlighted. It was a complex of reasons with a permanent and temporary nature, which gradually formed a different market situation. The impact of the war and its consequences on the vegetable sector of our country was separately investigated. Attention was paid to the sharp decrease in production, the increase in prices, the relocation of existing industry enterprises and the emergence of new ones. The critical importance of the southern regions for the food supply of vegetable crops in the open soil and greenhouses for the entire Ukraine has been statistically proven. The positions related to tomatoes, sweet peppers, eggplants, and melon crops became the most vulnerable. The new trends of the market, mainly forced, which are observed during 2022-2023 and will influence its development in the near future, are characterized. Even taking into account the large number of refugees and displaced persons, the needs of our domestic market are not fully satisfied, there remains a high impact of the seasonal factor. High unpredictability and significant risks to the industry due to the impact of the war were noted. However, Ukrainian manufacturers and other market participants should still develop domestic and international activities.

Key words: vegetables, challenges, war, transformation, population, prospects.

Постановка проблеми у загальному вигляді

та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Незважаючи на регулярний моніторинг та наукові публікації за тематикою продовольчого ринку, включаючи сегмент овочевих культур, після 2016 року ситуація тут змінюється все швидше й частіше. На український ринок овочів посилюється послідовний вплив багатьох додаткових факторів, в тому числі Угода про асоціацію з Європейським Союзом, пандемія COVID-19, російська військова агресія та спричинені нею негативні наслідки. В підсумку, це відобразилось на всіх ключових аспектах його функціонування, починаючи від обсягів виробництва і закінчуючи витратами, збутовою логістикою в Україні та за її межами, цінами для споживачів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблемами функціонування продовольчого ринку України займаються українські вчені-аграрники, зокрема Ю.О. Лупенко [9], М.І. Пугачов [9], І.А. Сало [10], Л.М. Галат [11] та ін., вони також висвітлюються в спеціалізованих періодичних публікаціях тематичних ресурсів [5–8], офіційних джерелах [1–4].

Формулювання цілей статті

Метою статті є комплексне дослідження ринку овочів України, актуальних змін його кон'юнктури та оцінка перспектив подальшого розвитку з врахуванням основних потенційних тенденцій.

Виклад основного матеріалу

Продовольче забезпечення країни формується відповідною державною політикою, яка включає належне нормативно-правове регулювання галузей та секторів, постійне відслідковування ситуації з балансами основних груп продовольчих продуктів, оперативне реагування на зміни поточної кон'юнктури щодо певних сегментів. Також при цьому важливо враховувати економічні інтереси виробників та споживачів, оскільки вони безпосередньо формують актуальні обсяги попиту і пропозиції. Названі характеристики в однаковій мірі притаманні будь-якому напрямку сільськогосподарського виробництва, в

тому числі овочівництву. До того ж, ця галузь зазнала чи не найбільш помітних структурних змін внаслідок повномасштабної війни, які впливатимуть на її функціонування ще дуже довгий час.

За останні роки ключові показники виробництва овочів в Україні були в цілому стабільними. Зокрема, площі їх вирощування становили 446 тис. га у 2015 році та 461 тис. га у 2021 році, трохи змінюючись за цей проміжок часу. Незначне збільшення фіксувалось також у загальному виробництві овочів – з 9,2 млн т 2015 року до понад 9,9 млн т 2021 року (рис. 1). При цьому урожайність демонструвала повільне зростання, досягнувши у 2021 році 215 ц/га. З 2022 року загальна ситуація в галузі через російське військове вторгнення суттєво погіршилась.

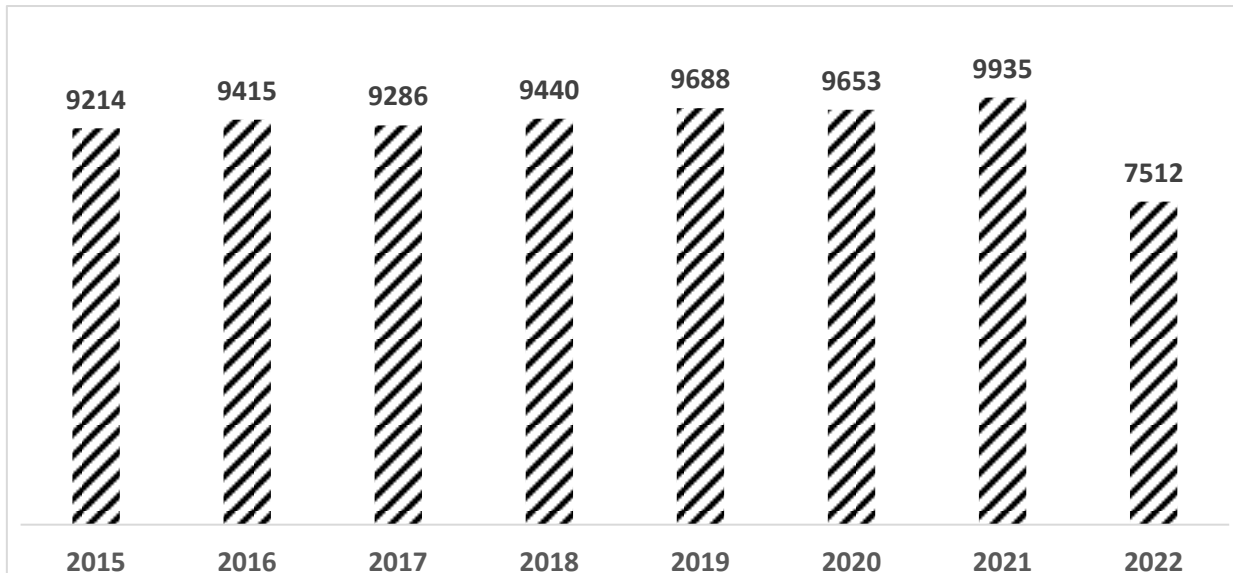

Рис. 1. Динаміка виробництва овочів в Україні, тис. тонн

Джерело: сформовано автором на основі [1]

Традиційно великою у виробництві залишається частка господарств населення [10]. За даними 2021 року, вони виробили 8533 тис. тонн овочів, тобто 86 % загального обсягу, проте у 2022 році їх частка зросла до 94 % при зменшенні урожаю до 7067 тис. тонн. В товарній структурі виробництва овочевих культур основні позиції належать помідорам, огіркам, капусті, цибулі, моркві, столовому буряку (рис. 2). У 2021 році вони забезпечили 81 % валового урожаю, а серед решти найбільші обсяги припали на столові гарбузи і кабачки.

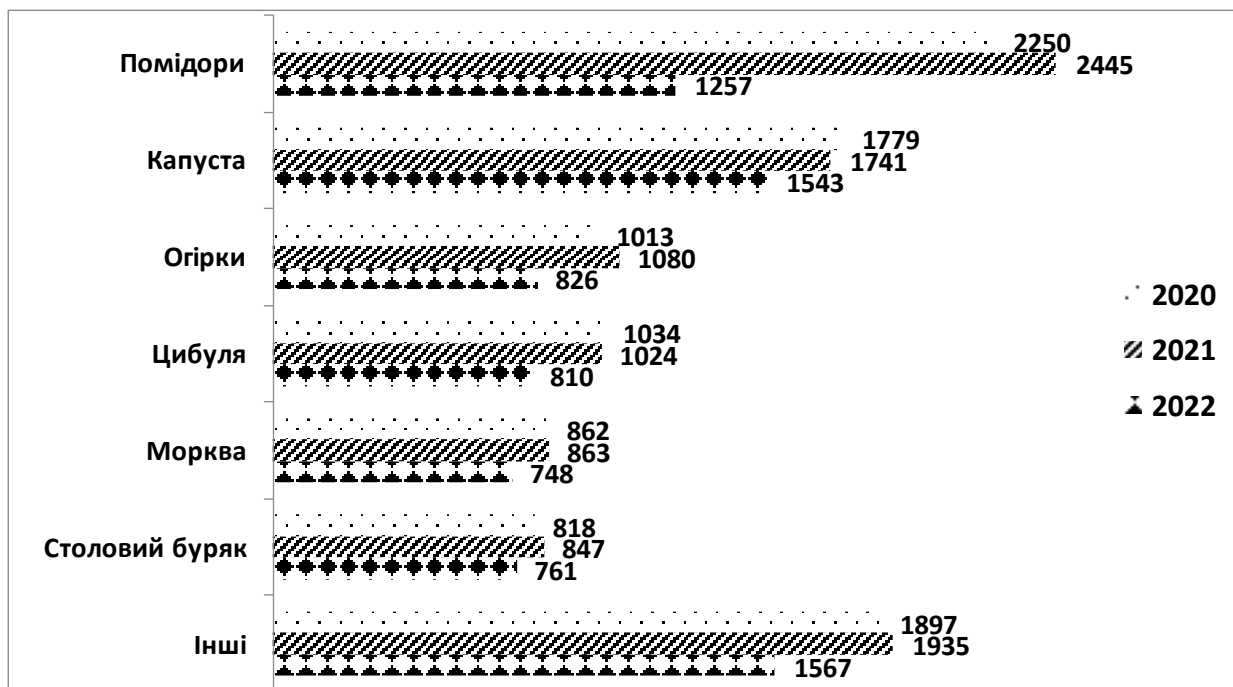

Рис. 2. Товарна структура виробництва овочів в Україні, тис. тонн

Джерело: сформовано автором на основі [1, 2]

Регіональна структура виробництва доволі широко представлена, при цьому до російського повномасштабного вторгнення особливо виділялась Херсонська область, адже лише в ній річний урожай перевищував 1 млн тонн. Також в даному контексті варто виділити Львівську, Дніпропетровську, Київську, Миколаївську, Харківську, Полтавську та Вінницьку області (табл. 1).

Таблиця 1

Найбільші регіони з виробництва овочів в Україні, тис. тонн

	2020	2021	2022
Херсонська	1316	1231	дані відсутні
Львівська	807	829	847
Дніпропетровська	685	793	674
Київська	567	708	669
Миколаївська	575	630	148
Харківська	579	568	279
Полтавська	563	568	557
Вінницька	430	503	500

Джерело: сформовано автором на основі [2]

В балансі овочевих і баштанних продовольчих культур враховується вся продукція (включаючи перероблену до консервованої, сушеної тощо) в перерахунок на свіжу. Останнім часом ситуація тут характеризується відносною стабільністю. У 2021 році було вироблено понад 10 млн тонн продукції, 2/3 якої становив фонд продовольчого споживання, а в зовнішній торгівлі імпорт дещо переважав експорт, однак не впливаючи відчутно на внутрішній ринок (табл. 2). Крім споживання, основними статтями використання овочів і баштанних були годівля тварин (1,5 млн тонн) і звичайні втрати (1,3 млн тонн).

Таблиця 2

Баланс овочів і баштанних продовольчих культур, тис. тонн

	Всі ресурси	Виробництво	Фонд споживання	Експорт	Імпорт	Інше використання
2019	10106	10244	6924	284	313	3182
2020	10003	10148	6846	297	292	3157
2021	10116	10438	6866	276	343	3250

Джерело: сформовано автором на основі [3]

Зовнішня торгівля овочевими культурами (група 7 УКТЗЕД) включає також картоплю, виробництво якої обліковується окремо, продукцію в свіжому, сушеному й замороженому вигляді (рис. 3). Для українських експортерів найбільші доходи зазвичай приносять продажі сушених бобових овочів (переважно, гороху), які доповнюються замороженими продуктами разом зі свіжими овочами (картопля, помідори, огірки, цибуля, гриби). В цілому за аналізований період наш експорт овочів характеризувався підйомами і спадами [9, 11]. Що стосується імпорту, то він з часом демонстрував зростаючу динаміку, і в підсумку сальдо зовнішньої торгівлі змінилось з позитивного (2015–2018 роки) на негативне (2019–2022 роки). Товарна структура поставок овочів з-за кордону в Україну сформована переважно помідорами, огірками, солодким перцем, капостою та іншими продуктами, які імпортуються при серйозних кон'юнктурних дисбалансах в певних сегментах, менших за очікувані обсяги виробництва чи в період, що настає поза сезоном вирощування і збирання урожаю (найчастіше – зима і початок весни).

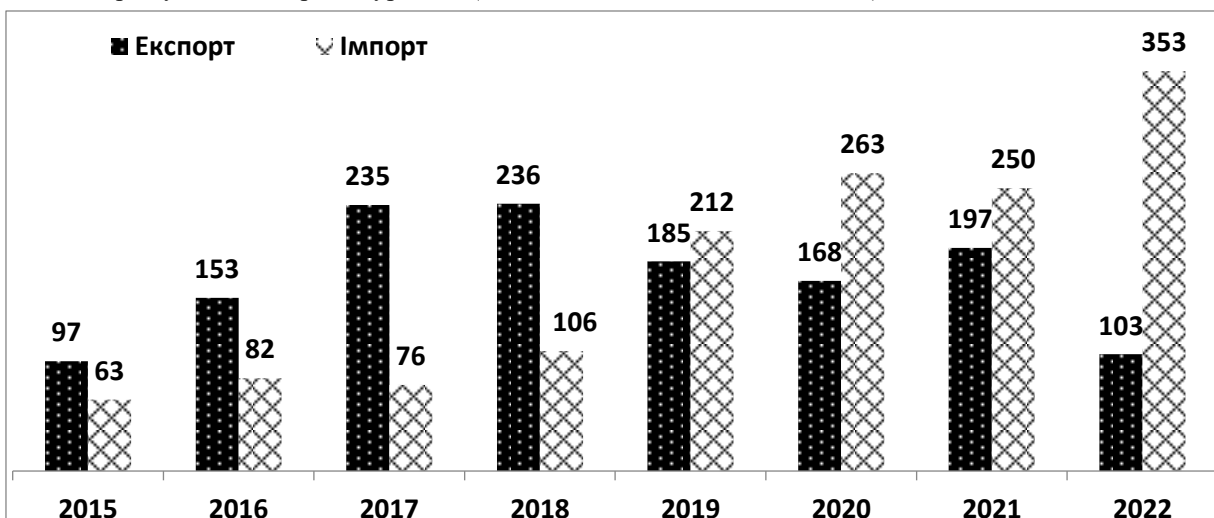

Рис. 3. Динаміка зовнішньої торгівлі України овочевими культурами, млн дол.

Джерело: сформовано автором на основі [1, 4]

Кардинальні зміни, яких зазнала вся економіка нашої країни внаслідок повномасштабної війни, відобразилися і в агропродовольчому секторі. Разом з цим у 2022 році суттєво змінилась кон'юнктура для галузі овочівництва. По-перше, окупація частини території та бойові дії на фронті призвели до зменшення посівних площ до 375 тис. га (на 19 %), валового урожаю – до 7,5 млн т (на 24 %), а також незначного зниження урожайності [1]. По-друге, вимушено була переформатована регіональна й товарна структура виробництва. Херсонська область виявилась втраченою для внутрішнього українського ринку, інформація щодо неї за минулий рік відсутня. В Миколаївській області виробництво овочів скоротилось більш ніж у чотири рази. Крім того, тимчасово окуповані території на півдні України відігравали велику роль у виробництві помідорів – у 2021 році 28 % томатів зібрано на Херсонщині, ще 18 % урожаю принесла Миколаївщина, ці два регіони значно випереджали всі інші. Показово, що підприємства Херсонської і Миколаївської областей забезпечували спільно 93 % промислового валового збору помідорів від загального обсягу в 872 тис. т, тобто від них критично залежала професійно вирощувана, якісна частина продукції. Як наслідок, у 2022 році найвідчутнішим в Україні стало зменшення виробництва помідорів (до 1257 тис. т, практично наполовину), при цьому галузеві підприємства скоротили урожай у сім разів [1]. Серед інших овочевих культур, за даними 2021 року, частка Херсонської області найбільшою виявилась для солодкого перцю (25 %) і баклажанів (39 %). Зниження виробництва не минуло також напрямок овочів закритого ґрунту (тепличних), сконцентрованих, в тому числі, у південних регіонах – 2022 року вдалося виростити лише 267 тис. т цієї продукції (54 % від показника 2021 року). По-третє, баланс зовнішньої торгівлі продукцією групи 7 УКТЗЕД «Овочі, коренеплоди» минулого року через синхронно різке зменшення експорту та зростання імпорту мав максимальне від'ємне значення за весь аналізований період (-250 млн дол.). Особливо це було помітно щодо помідорів, цибулі, огірків, капусти, витрати на закупівлю яких сформували більше 60 % в структурі імпорту овочів Україною в 2022 році.

Таким чином, серед ключових груп рослинницької продукції саме по овочах нестача обсягів виробництва стала найбільш критичною, оскільки ємність фонду споживання в нашій країні напряму залежить від їх фактичного урожаю. Негативні наслідки стали помітними майже відразу – ще навесні 2022 року суттєво скоротилась пропозиція ранніх овочів українського виробництва на внутрішньому ринку, в той час як ціни на них зросли максимально у порівнянні з іншими групами продуктів харчування. Загалом ситуація не покращилась навіть в період збирання урожаю овочів відкритого ґрунту, і дані офіційної статистики підтверджують, що в січні-грудні 2022 року зростання цін на овочі було найвищим і склало більше 68 %. У нинішньому році вони також залишаються серед продуктів, здорожчання яких виділяється – за перше півріччя індекс цін на овочі становив 130,6 % відносно аналогічного періоду попереднього року. Вагому роль в цьому відіграли також обстріли росіянами об'єктів енергетичної інфраструктури, спричинивши додаткові витрати виробників чи унеможлививши зберігання продукції [1, 7].

Поточна ситуація в 2023 році свідчить про те, що поступово на овочевому ринку нашої країни зміни відбуваються, однак говорити про їх суттєвість ще зарано. Багато сільськогосподарських угідь досі окуповані ворогом чи знаходяться в безпосередній близькості до зони бойових дій, тому поки там неможливо вирощувати урожай. Разом з тим спостерігається посилення спеціалізації на різних овочевих культурах підприємств з регіонів, які розташовані далеко від лінії фронту. Також деякі галузеві виробники, які зберегли матеріальну базу, персонал і технології, перемістились з прифронтових територій в західні й центральні області України, зокрема Львівську, Волинську, Закарпатську, Тернопільську, Вінницьку [5]. Вони збільшують обсяги виробництва цілої групи овочів для потреб нашого внутрішнього ринку, в першу чергу, огірків, помідорів, капусти, перцю, баклажанів тощо, а, за можливості, – баштанних (кавунів, динь). Однак, навіть з врахуванням виїзду великого числа людей за кордон, наявна потреба внутрішнього ринку України в овочах все одно повноцінно не задовольняється.

Фактичні результати функціонування овочевого ринку України в 2023 році підбивати ще зарано, оскільки пікова пропозиція овочів відкритого ґрунту, які й визначатимуть підсумкові обсяги виробництва, має спостерігатись наприкінці літа та на початку осені. Зважаючи на те, що переважна більшість обсягів виробництва тут залишається за господарствами населення, які, за можливості, також нарощували площі під овочами, значного зростання професійного сегменту поки не відбулось [6].

Важливим моментом, крім самого процесу вирощування, є наявність відповідної інфраструктури та потужностей для сортування, зберігання, доробки та переробки, доставки продукції на цих територіях або поряд [11]. За приблизними оцінками, в Україні вдалося зберегти до 80 % овочесховищ, які функціонували на початок 2022 року. Однак в регіонах, де виробництво нарощується чи було переміщене, наявних ресурсів інфраструктурних об'єктів недостатньо, їх необхідно створювати і загалом розвивати, що займає додатковий час [7].

Якщо говорити про подальші перспективи ринку овочів, одним з варіантів збільшення урожаю та диверсифікації пропозиції виступає тепличне вирощування, яке менше залежить від кліматичних умов та змін погоди. Важливо, щоб якомога більше зацікавлених підприємств почали здобувати необхідний досвід. Діють грантові програми для тепличного овочівництва, які сприяють поступовому відновленню цього напрямку після відчутних втрат. Однак існує проблема зростання вартості всіх виробничих витрат, особливо енергоносіїв [6, 7].

Додатковим негативним наслідком для галузі овочівництва став підрив росіянами дамби Каховської ГЕС в червні нинішнього року. Оцінити весь масштаб завданих збитків, які є величезними, зараз об'єктивно немає можливості, проте очевидно, що водопостачання системи зрошення південних регіонів України (Херсонської, Запорізької та Дніпропетровської областей) буде припинено. Внаслідок цього вирощування овочів та садівництва в регіоні можуть зникнути, а його сільськогосподарська спеціалізація зазнає змін [8]. Експерти ринку схиляються до того, що для відновлення овочевого сектору на цих територіях після деокупації знадобиться принаймні п'ять років, а не 2-3, як вважалося раніше [6].

Ймовірно, що ринок овочів вже не повернеться до стану перед повномасштабним російським вторгненням. Швидко досягнути попередніх рівнів виробництва не вдасться, хоча відбуватимуться необхідні процеси переформатування регіональної й частково товарної структури виробництва. За сприятливого розвитку подій на фронті та деокупації Збройними Силами України все більших територій невизначеність і ризики в галузі будуть поступово знижуватись, спостерігатиметься поетапна її стабілізація та підсумкова збалансованість на основі оптимальних параметрів внутрішнього та зовнішнього ринків.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Ринок овочів України за останні роки зазнав набагато більше системних змін, ніж інші в продовольчому секторі. Російська військова агресія завдала йому додаткової шкоди, фактично виключивши наші південні області з системи виробництва. Період пандемії коронавірусу характеризувався посиленням негативних тенденцій в зовнішній торгівлі овочами, а повномасштабна війна остаточно їх закріпила. Реальні можливості задовольняти потреби нашого власного ринку стали ще меншими, відтак результатом цього стало збільшення цін на овочі, по деяких позиціях навіть багатократно. Незважаючи на складну ситуацію і високу загрозу настання форс-мажорних обставин, галузеві виробники поступово адаптуються до роботи в умовах війни, при цьому господарства населення ще більше стали впливати на обсяги товарної пропозиції овочів на внутрішньому ринку. Саме останні наведені аспекти потребуватимуть більш детального вивчення й комплексної оцінки.

Література

1. Державна служба статистики України. <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Рослиництво України – 2021. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_rosl_2021.pdf
3. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України – 2021. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/Zb_bsph2021.pdf
4. Державна митна служба України. <https://customs.gov.ua>
5. Ринок овочів у 2023 р. скоротився на 30% і не повернувся до довоєнного рівня. <https://interfax.com.ua/news/economic/911734.html>
6. Втрата найбільшого овочевого регіону: що чекає на ринок цього сезону. <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/vtrata-naybilshogo-ovochevogo-regionu-shcho-chekaye-na-rinok-cogo-sezonu>
7. Як зміниться ринок овочів та ціни в Україні, якщо фермери збільшать площі та наростять виробництво. <https://delo.ua/agro/yak-zminitsya-rinok-ovociv-ta-cini-v-ukrayini-yakshho-fermeri-zbilsat-ploshhi-ta-narostyat-virobnictvo-414244/>
8. Підрив Каховської ГЕС: трагедія, яка змінить сільське господарство півдня та всієї України. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3721075-pidriv-кахovskoi-ges-tragedia-aka-zminit-silske-gospodarstvo-pivdna-ta-vsiei-ukraini.html>
9. Формування глобального і регіонального ринків сільськогосподарської сировини та продовольства : [монографія ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.І. Пугачова]. К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. 320 с.
10. Сало І.А. Розвиток ринку овочів в Україні. Економіка АПК. 2021. № 2. С. 41-48.
11. Галат Л. М. Особливості ринку свіжих овочів в Україні. Агросвіт. 2019. № 11. С. 35-44.

References

1. Derzhavna sluzhba statyky Ukrainy. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
2. Roslynytstvo Ukrainy – 2021. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/05/zb_rosl_2021.pdf
3. Balansy ta spozhyvannia osnovnykh produktiv kharchuvannia naseleнням Ukrainy – 2021. https://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2022/zb/07/Zb_bsph2021.pdf
4. Derzhavna mytna sluzhba Ukrainy. URL: <https://customs.gov.ua>
5. Rynok ovociv u 2023 r. skorotyvsia na 30% i ne povernuvsia do dovoiennoho rivnia. <https://interfax.com.ua/news/economic/911734.html>
6. Vtrata naibilshoho ovochevoho rehionu: shcho chekaie na rynek tsoho sezonu. <https://agroportal.ua/publishing/lichnyi-vzglyad/vtrata-naybilshogo-ovochevogo-regionu-shcho-chekaye-na-rinok-cogo-sezonu>
7. Yak zminitsia rynek ovociv ta tsiny v Ukraini, yakshcho fermery zbilsat ploshchi ta narostiat vyrobnytstvo. <https://delo.ua/agro/yak-zminitsya-rinok-ovociv-ta-cini-v-ukrayini-yakshho-fermeri-zbilsat-ploshhi-ta-narostyat-virobnictvo-414244/>

8. Pidryv Kakhovskoi HES: trahediia, yaka zminyt silske gospodarstvo pivdnia ta vsiei Ukrainy. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3721075-pidriv-kahovskoi-ges-tragedia-aka-zminit-silske-gospodarstvo-pivdna-ta-vsiei-ukraini.html>
9. Formuvannia hlobalnoho i rehionalnoho rynkiv silskohospodarskoi syrovyny ta prodovolstva : [monohrafiia ; za red. Yu.O. Lupenka, M.I. Puhachova]. K. : NNTs «IAE», 2015. 320 s.
10. Salo I.A. Rozvytok rynku ovochiv v Ukraini. *Ekonomika APK*. 2021. № 2. S. 41-48.
11. Halat L. M. Osoblyvosti rynku svizhykh ovochiv v Ukraini. *Ahrosvit*. 2019. № 11. S. 35-44.